

Predgovor

Spoznaji o važnosti leksikografije kao jedne od sastavnica pisane kulture i uopće uljuđena života suvremenoga čovjeka oblikovanoj u novije vrijeme podlogu su postupno izgrađivali mnogi danas uglavnom anonimni glosatori / glosografi bar od vremena akademskim jezikom i klinopisom pisanih glinenih pločica iz približno 2500. godine pr. Kr. što su potkraj XIX. stoljeća pronađene u Nippuru, drevnome mezopotamskom gradu koji se nalazio jugoistočno od Babilona, između Eufrata i Tigrisa (u današnjem Iraku). Na tim glinenim pločicama zapisani su raznorodni tekstovi od popisa imena i riječi za potrebe državne uprave do zapisa epske poezije (*Gilgamesh*). Samo manji dio, šezdesetak pločica, sadrži leksikografsku građu u dvije cjeline: 42 pločice s oko 14 000 leksičkih jedinica i 24 pločice s 9 700 jedinica, ukupno dakle 66 pločica s oko 23 700 leksičkih jedinica (Civil 1990: 1682).

Nakon toga glosografija (grč. *glōssographoi* ‘proučavanje glosa i zastarjelih, rijetkih i manje poznatih riječi, obično u pjesničkim djelima’) širila se i u druge kulture (egipatsku, koptsku, klasičnu grčku, bizantsku) i njihove jezike pri čemu su glosografi većinom ostali anonimni, uz pokoju važnu iznimku poput grčkoga gramatičara i upravitelja aleksandrijske Knjižnice Aristofana iz Bizantija (2./3. st. pr. Kr.), pa autora *Homerskih glosa* Apolonija Sofista (1. st. po Kr.) i autora (zagubljena) rječnika grčkoga jezika Diogenijana iz Herakleje (2. st.), Hezihija iz Aleksandrije (5. st.), autora *Zbirke svih riječi po alfabetskom redu* ili Hezihija Ilustrija iz Mileta (6. st.), autora opsežne *Rimske i opće povijesti*, „svojevrsnoga leksikona znamenitih pisaca razvrstanih po područjima njihova bavljenja“ (Škiljan 1996: 278; v. i str. 56., 72., 144. i 277.).

U I. stoljeću pr. Kr. započinje rimska glosografija u cijelosti nesačuvanim djelom ugledna rimskog gramatičara i filologa Marka Verija Flaka (Marcus Verrius Flaccus, 1. st. pr. Kr. – 1. st. po Kr.) *De verborum significatu* (O značenju riječi). A još tisućljeće i pol moralo je proći do nastanka i objavljivanja dvaju rječnika španjolskoga filologa i leksikografa Elija Antonija iz Nebrije (lat. Aelius Antonius de Nebrije, 1441. ili 1442. – 1522.): *Leksikona to jest Rječnika iz latinskog jezika u španjolski / Rječnik latinsko-španjolski* (Lexicon hic est Dictionarium ex sermone latino in hispa-

niensem; 1492.) i *Rječnika iz španjolskoga u latinski jezik / Rječnik španjolsko-latinski* (Dictionarium ex-hispaniensi in latinum sermonem, 1495.), djela koja se uobičajeno smatraju prekretnicom od glosografije prema leksikografiji.

Između djela Verija Flaka i A. E. de Nebrije nastao je niz anonimnih manjih srednjovjekovnih jednojezičnih i višejezičnih glosarija koji uglavnom tumače riječi (*glose*) iz Biblije (npr. *Glose iz Reichenaua*, VIII. st.; *Kassel-ske glose*, rano IX. st.; *Glose iz San Millána / Glosas Emilianenses*, kraj X. ili poč. XI. st.; *Glose iz Silosa / Glosas Silenses*, kraj XI. st.), ali i opsežnijih, pretežitim dijelom autorskih djela od kojih navodimo ona najvažnija: prvi kineski rječnik *Showen jiezi* (120. god. po Kr.), *Decompendiosa doctrina* (IV. st.) Nonija Marcela (Nonius Marcellus), *Podrijetlo riječi ili etimologije* (Originum seu etimologiarum libri XX) sv. Izidora Seviljskog (između 560. i 570. – 636.), hispanškoga teologa, povjesničara i posljednjega važnog pisca kasne antike, *Focijev leksikon* (IX. st.), jednojezično abecedno uređeno *Osnovno načelo znanja* (Elementarium doctrinae rudimentum) Papije Leksikografa (XI. st.), *Liber derivationum* (XII. st.) Uguccionea iz Pise (Huguccio / Ugustus Pisanus), *Summa grammaticalis* poznatija kao *Catholicon* (XIII. st.) dominikanca Ivana Genovežanina (Giovanni Balbi / Johannis Balbis Januensis) i dvojezični njemačko-pruski popis staropruskih riječi poznat kao *Elbinski rukopis / Elbinger Deutsch-preußisches Vokabular* (XIV. st.).

Potiskujući u drugi plan etimologiju i stavljajući u prvi plan značenja riječi i njihovu upotrebu talijanski leksikograf i humanist Ambrogio Calepio / Calepino (lat. Ambrosius Calepinus; 1435. – 1510./1511.) sastavio je i 1502. objavio *Dictionarium latinum*, latinsko-talijanski rječnik kojemu su nasljedovatelji i prerađivači dodavali leksik drugih jezika (prvo grčkoga, potom u prijevodima engleskoga, francuskog, njemačkog, španjolskog, dalmatinskog/hrvatskog/, mađarskog, češkog, poljskog...) pa se u skladu s tim mijenjao i naziv djela (*Calepinus pentaglottus*, *Dictionarium hexaglottam*, *Dictionarium octo linguarum*, *Promptuarium linguae latinae seu dictionarium novem linguarum*, *Calepinus decem linguarum*, *Calepinus undecim linguarum*). Djelo je tijekom XVI. stoljeća doživjelo dvadesetak izdanja i steklo toliku poznatost da je prezime njegova autora postalo eponim (lat. *calepinus*, tal. *calepino*, fr. *calepin*, hrv. *kalepin*).

Dva su važna čimbenika izravno i snažno potaknula razvoj leksikografije: Gutenbergov izum pomičnoga tiskarskog sloga oko polovice XV. stoljeća te humanizam i renesansa. Gutenbergov su izum Hrvati, iako u iznimno nesretno vrijeme „kad im je djedovina bila razkidana između premoćnih susjeda“ (Kombol 1945: 58), razmjerno brzo i uspješno prihvatili, što posvjedočuje čak devet inkunabula, šest glagoljičnih i tri lati-

nične, objavljenih u samo dvanaest godina, između 1483. (kad je objavljen *Misal po zakonu rimskoga dvora*) i 1495. (*Lekcionara Bernardina Splićanina*).

Humanizam je pak potičući zanimanje za klasičnu starinu probudio i zanimanje za klasične jezike, dok je renesansa, okrećući se suvremenosti, poticala pisanje pučkim (narodnim) jezicima i zanimanje za njih.

Kako su hrvatske zemlje imale vrlo slične (komunikacijske, vjerske, književne, obrazovne, trgovačke, rane turističke...) potrebe kao i druge, bliže joj jezične zajednice, ponajprije talijanska, s neznatnim zaostatkom za njom, od kraja XVI. stoljeća tiskaju se prva djela hrvatske leksikografije koja će se tijekom stđljēcā postupno pretvoriti u dug niz vrijednih ostvarenja (pre)dugo stvaranih samo zahvaljujući iznimnoj marljivosti, upornosti i dovitljivosti darovitih pojedinaca.

Vrijednost i važnost hrvatske leksikografije kao i bogata literatura što postoji o raznim značajkama djēlā koje je čine upravo su nukale na pisanje ove knjige kao djela kakvo imaju i nacionalne leksikografije nedvoumno skromnije od hrvatske.

Budući da je u hrvatskim rječnicima, napose starijima, zabilježen i sačuvan iznimno vrijedan poklad hrvatskoga leksičkog blaga kao važna dije-la hrvatskoga nacionalnog pamćenja, pisanje o hrvatskim rječnicima u povijesnom slijedu njihova objavljivanja nije samo prinos povijesti nacionalnoga jezika i jezikoslovlja, nego je važno i s drugih aspekata, ponajprije s kulturološkoga „jer pokazuje, među inim, stupnjeve kulture kojima je neki [sc. hrvatski] narod u svojoj povijesti prolazio, odnosno koje su sve datosti utjecale na njegovu kulturu“ (Putanec 1992: 3).

Pri kraju predgovora autor osjeća potrebu zahvaliti svima koji su, uza nj i s njim, marno poradili oko objavljivanja ove knjige.

Na prvome mjestu zahvala ide izdavaču Matici hrvatskoj i gospodinu Luki Šeputu, glavnom uredniku Matičinih izdanja, na očitovanoj pripravnosti da objave rukopis ovoga djela.

Kako bi put od rukopisa do oblikovanja knjige bio uspješno svladan, zna-lački je i neutrudivo skrbila gospođa Romana Horvat kao izvršna urednica kojoj autor duguje upozorenja na niz uočenih propusta i previda, ali i korisnih prijedloga za oblikovanje knjige.

Autoru je iznimno drago što je Matičina grafička služba i u pripremi ove knjige potvrdila svoj dobar glas.

Posebno zahvaljujem kolegici dr. sc. Ljubici Josić što je preuzela i uspješno izvršila obvezu da za ovo izdanje cjelovito prikaže bujan i razgranat

razvoj hrvatske enciklopedike u XX. stoljeću bez kojega bi ukupna slika hrvatske leksikografije u tom stoljeću svakako bila nepotpunom.

I na kraju, autor se pomalo neskromno nada da je napisao knjigu koja, objedinjujući osnovna znanja o jednoj od okomica hrvatske pisane kulture, može korisno poslužiti ne samo kroatisti(ca)ma nego i mnogom drugom pripadniku hrvatske jezične zajednice.

U Zaprešiću listopada 2018.

Autor